

ГОДИНА
НА ЯНУШ
КОРЧАК

2012

няма деца
– има само
хора

*Януш Корчак – велик хуманист и педагог
Janusz Korczak- Great Humanist and Pedagogue*

МОДЕЛ НА СОЦИАЛНО ВЪЗПИТАНИЕ В ТВОРЧЕСТВОТО НА ЯНУШ КОРЧАК

Траян Попков

Югозападен университет „Неофит Рилски“, Благоевград

Резюме. В статията педагогическите възгледи на големия педагог, лекар и писател Януш Корчак се разглеждат през призмата на някои от тематичните полета на социалната педагогика. Задачата е да се очертаят характеристики на неговия дълбоко хуманен и оригинален модел на социално възпитание, който е продуктивен стимулатор за развитие на социалното възпитание и неговото теоретично осмисляне.

Keywords: Janusz Korczak, views on human, grounds of social education, areas of social education

Януш Корчак (22.VII.1878/9 – VIII.1942) е от онези личности от първата половина на XX век, които носят ренесансовия хуманизъм и широта на интересите, ведно с дълбоката социална и гражданска ангажираност и трагизма на световните конфликти от това време. Лекар по образование и професия, той съчетава това си призвание с едно друго: отдаденост на писателското и педагогическото поприще. Корчак дълбоко познава детето и детството откъм различните му страни. Постигнатият от него „велик синтез на детето“ го нарежда сред педагозите на XX век, изградили ярки и незабравими педагогически системи, оставили ярки следи в развитието на педагогическата мисъл и наука.

Творчеството на Януш Корчак в областта на педагогическата теория и практика има дълбоки идейни проекции в общественото интернатно възпитание и неговото реформиране, както и в областта на възпитанието в семейството и училището и защитата на правата на децата (Левин, 1979: XV; Бишков, 2012: 191).

Парадоксалното е, че въпреки безспорното признание, което получава социалната програма в него (Lewowicki, 1994), в родната ни педагогика то не е подобаващо осмисляно от позициите на социалната педагогика¹⁾. Една от причините е, че той, въпреки че работи в интернати и в домове за сираци, не определя себе си като социален педагог, а предимно като възпитател. Друга съществена причина се крие в дълго битуващото у нас принципно отричане на правото на самостоятелност на социалната педагогика. Във връзка с очертаното противоречие по-нататък педагогическите възгледи на големия педагог, лекар и писател се разглеждат през призмата на някои от тематичните полета на социалната педагогика с идеята да се изведе един дълбоко хуманен и оригинален модел на социално възпитание, който е продуктивен стимулатор за неговото развитие и теоретично осмисляне.

Корчак не разработва своя нарочна цялостна антропологична система²⁾. Чужд на самоцелни абстракции, които пренебрегват неповторимостта на детството, той го разглежда като особено важен период от развитието на човека и прави това в мисловната опозиция „дете–възрастен“. Проникновените му текстове не оставят съмнение, че е изкуствено противопоставянето на детето на възрастните, защото то принизява и девалвира детството и не дава възможност да се види великата борба, която то води под пътя си към възрастния и израстването, към самопоправянето и личностното си формиране. Богатият му опит е основание за извеждане на заключението, че „няма деца – има хора, но с друг мащаб на понятията, с друг запас от опит, с други влечения, с друга игра на чувствата“ (Корчак, 1990: 161).

Проблемът за педагогиката е в това, че тя не познава детето от реалността и в реалността: в различните социални условия, в различните му състояния и фази на растеж, че знанието е твърде силно центрирано към доверие в авторитети и малко се проверява в опит и самостоятелно критично мислене. Има още едно скрито послание на Корчак към педагогиката: само познанието е недостатъчно, за да се възпитава, нужно е разбиране на детето, а в по-общия случай – на обекта на възпитание, нужно е съчетаване на обяснение и разбиране. Такъв синтез е същностен за педагогиката: възпитанието на теория означава знание-с-разбиране, а на практика – основано на знание и на личностно отношение взаимодействие.

Детето расте и основно негово право е правото да расте и да съзрява в своята неповторимост, „такова, каквото е“, защото само така то може да „роди плодове“, да постигне развитие и зрялост. Растежът в детството е нещо повече от безпомощност, зависимост, незрялост, както най-често по традиция и безкритично той се възприема от възрастните и в бездетната педагогика. Корчак налага разбирането за растежа труд; тежък и благороден труд на душата и на тялото. Труд физически и духовен, емоционален и интелектуален. Труд, който всеки сам индивидуално трябва да положи. Този труд е велика ценност и заслужава разбиране и уважение от страна на възрастните.

Кои са движещите сили на растежа и развитието на детето? От опит и наблюдения Корчак вижда диалектиката на това развитие в борбата на две начала: на

доброто и лошото, така както се борят у всеки човек. Няма предзададен изход от тази борба, „децата биват добри и лоши“ (Корчак, 1990: 228), а в борбата между доброто и лошото детето се „самоизгражда“ (Корчак, 1990: 44). Противоречията са не само от нравствено естество, а също психологически и социални. От една страна, са стремежите и желанията на детето, от друга – неговата зрялост (усвоени знания и формирани умения); искрените подбуди и мечти се срещат с влиянието на средата, с подкрепата или ограниченията ѝ. Иначе казано, движещите сили на развитието на детето като личност са в разрешаването на тези противоречия, в резултат на което детето се самоизгражда и самопоправя, т.е. то е личност, то активно участва в развитието си и това участие не бива да бъде подценявано.

Факторите на развитието на детето, на неговото изграждане Корчак търси в наследствеността и средата, без да подценява ролята на възпитанието. Ролята на първите два фактора той разглежда динамично. В борбата между тях е безсмислено да се търси победител, а да се разбере ролята им за развитието. Да се разбере тази роля, е нещо повече от налагане на шаблонна, на едностранна и в практиката безполезна оценка за проявите и значението на тези фактори. Разбирането на борбата между тях означава да се види в отделните случаи за всяко дете онова многообразие от проявления на тази борба, което описва богатството и ценността на човешкото разнообразие и присъствие. Разбирането на тази борба е свързано и с осъзнаване на вътрешните дилеми, пред които личността се изправя, и възможностите, които те оставят на педагога и обществото изтънчено да се подпомага самоизграждането на личността – с обич и прошка, с организация и зачитане на права, с пример и изискване, с труд и веселие.

Внимателно наблюдава Корчак. Лекарят и педагогът са категоричен, че „детето не е почва, изорана от наследствеността, за да бъде посян животът; ние само можем да съдействаме за израстването на онова, което дава силни филизи още преди първото вдишване“ (Корчак, 1990: 96). Да съдействаме, като зачитаме неговия труд и вътрешни борби, неговото право да греши и радостно да се стреми да се самопоправя, да му се прощава и незабележимо да му се помага.

В индивидуалността на човека се срещат два класа инстинкти: биологични и социални, и то така вписани, че са неразделни. Даже се прокарва идеята за наличието на присъщ за децата „социален инстинкт“ (Корчак, 1990: 224): те обичат да помагат, стремят се към доброто и красивото, имат „бдителна съвест“, „имат чувство за дълг, ненатрапено отвън“.

Идеята е типична за този период от интелектуалните търсения в педагогиката. Среща се при Мария Монтесори, която говори за социални инстинкти на детето от рода на инстинкт на свободата и на честността (Монтесори, 1910: 18). Джон Дюи също търси естествените източници на развитието и един от тях вижда в „социалния инстинкт“ (Дюи, 1908: 32). Дух на времето!

Корчак схваща наследствеността широко и динамично. Вижда част от проявленията ѝ в предаването на структурни особености от родителите на по-

томството. Други са функционални – предразположеност на организма към едни или други заболявания, към определен характер (уравновесен или неуравновесен), към духовна съпротива и устойчивост срещу злото и покварата и обратно. „Съществува вродена или придобита съпротивляемост срещу моралната зараза. Всичко това може да се разпознае и лекува“ (Корчак, 1990: 209). За функционалното изявяване на наследствеността съществена е ролята на средата, активен елемент от която е възпитанието.

Човекът още от дете е егоцентрично същество (Корчак, 1990: 110), той е индивидуалист и индивидуалност по рождение. „Аз“, „мое“, „искам“ са проявления на егоцентричността. „Кърмачето е строга индивидуалност, състояща се от вроден темперамент, сила, интелект, самочувствие, житейски опит“ (Корчак, 1990: 73). Но как без това „мое“ и „искам“ може да се изгради сигурност за собствения свят, как детето да бъде себе си, как да намери своята идентичност? „А нашето отношение към децата – не е ли проява на егоцентризма на възрастните?“ (Корчак, 1990: 111).

Безсмислено е да се отричат индивидуализмът и индивидуалността, защото без да познава себе си, без да е сигурно в това, което владее, без да има воля и сила, детето не може да намери себе си в обществото, човечеството и вселената. Тяхното признаване не е присъда над детето, а отчитане на особеностите на развитието: „липсата на опит“ и несигурност, ограничените възможности да разбира и осъзнава го правят егоцентрично, но егоцентричността не е само нему присъща, а и на юношите, на възрастните, на партиите, класите, нациите.

Средата дава простор за изява на индивидуализма и индивидуалността, тя ги развива и коригира, ако това е необходимо. Тя е очовечен фактор, тя се изгражда от семейството, училището, улицата. Тя създава онази своеобразна атмосфера на отношения, онзи „ръководещ дух“, който „подчинява и не търпи възражения“. Личността се развива както по „законите на наследствеността“, така и по законите на „възпитаващата среда“ (Корчак, 1990: 97), които следва да се изучават, да се познават и да се разбират в тяхната личностна съотнесеност, противоречивост и динамика, да се познават въз основа на книгите, но и от собствен опит и размисъл.

Основания на социалното възпитание

Възможностите на възпитанието са зададени от природата на детето. Източникът на развитието на детето като личност е в неговото самоизграждане. Затова, ако възпитанието е възможно на тази основа, то е възможно само с участието на детето. Щом това е така, детето има права на субект: да вярва и да се съмнява, да е свободно и да греши, по-своему да търси помощ и да „разговаря със себе си и с бога“.

Със субектността на детето и с реалностите на социалните условия са свързани трите основни права, които за Корчак изграждат Magna Charta Libertatum за права на детето. „1. Право на детето на смърт. 2. Право на детето на настояще. 3. Право на детето да бъде това, което е“ (Корчак, 1990: 83).

Социалните, хуманните и педагогическите послания са особено ясни в защитаването на права на детето. Стръскащото право на смърт е парадоксален начин да се защитава правото на детето на достоен човешки живот³⁾ във време на войни, граждански революции, окупация; в обратния случай децата се погубват. Стръсенето на такъв живот е свързано с правото на настояще, което фокусира педагогическото мислене върху пълноценността на детството и е бариера срещу традиционното принасяне в жертва на живота на детето в настоящето в името на бъдещето; възпитание, което не цени пълноценния живот на настоящето, не може да подготви детето за бъдещето, защото самото то не възниква от желанията, респ. от целите на възпитателя, а от всичко онова, което детето прави за себе си в настоящето и с другите в света, в който живее. Правото на детето да бъде това, което е, отстоява самоценността на детето, неговата Другост и неповторимостта, караща възрастните и педагозите да откриват трудността и красотата на развитието и себе си в осмислянето на света.

Възпитанието при Корчак е социално по своите иманентни характеристики. Бог, родина, любов, прощка, труд⁴⁾, истина, справедливост са основни ценности и цели на възпитанието, които описват дълбокия и неповторим социален характер на възпитанието. В него участват, негови субекти са хора – големи и малки, с различни мащаби на понятията, уникални и неповторими. Но хора!

Тази позиция е удивителна, но и се вписва в интелектуалната атмосфера на времето, в което Корчак живее и работи – време, в което теоретичното обосноваване на социалната педагогика и практиката на социалното възпитание са особено убедителни. През първите две десетилетия в рамките на реформаторската педагогика на Запад се развиват теорията и практиката на т.нар. „групово обучение“ като обучение, при което обучавани и обучаващи са преднамерено включени в съвместно обучение и „социално учене“ (Бижков, 1994: 173). В Германия се развиват и утвърждават „германските възпитателни домове“ на Херман Лийтц, Густав Уйникен и Паул Гёбс, който в своето училище интернат създава „училищна община“ с намерението учениците да се учат да изразяват и защитават своите интереси (Бижков, 1994: 34). В Русия А. С. Макаренко развива своята комунарска педагогическа система.

Направления на социалното възпитание

Направлението на социалното възпитание, което най-вече развива Корчак, е интегриращото социално възпитание. То е фокусирано върху подрастващи в уязвимо социално положение, а организационната форма, в която то се осъществява, е интернатът. Интернатното социално възпитание е организирано около следните организационни принципи:

1. Здравословен живот. В Дома за деца, който Корчак ръководи от 1912 година до смъртта си, е установен рационален и здравословен режим на труд и почивка, на хранене и сън, на профилактика и закаляване, на лична и общест-

вена хигиена (Бойчева, 2002: X–XI).

2. Труд и самообслужване. В Дома децата активно са включени в битов труд, насочен към обслужване на дома и поддържане на живота в него. Те участват активно в чистенето и благоустрояването на дома, в приготвянето и раздаването на храната, грижат се за библиотеката и читалнята, помагат на болните и на изоставащите в учебната дейност, поддържат инструментите (чукето, рендето, клещите, шевната машина) и опазват собствеността (си).

„Стопанин, сътрудник и ръководител на дома стана детето“ (Корчак, 1992: 251). Стопанисване без труд е невъзможно и Корчак въвежда условна единица за измерване на трудовото участие на децата – „единица труд“, която е равна на 30-минутна трудова дейност в полза на интерната. Част от труда на възпитаниците по време на дежурствата се заплаща.

3. Самоуправление. То е основано на зачитане на общите интереси, сигурност и права. В интерната съществуват настояническа комисия, общо събрание, другарски съд, кодекс на другарския съд, съдии, съдебен съвет. На общото събрание и пред другарския съд всички са равни – малки и големи, момичета и момчета, възпитаници и възпитатели.

4. Личен свят. Писма, лавица и чекмеджета с лични вещи, лично мнение и лични преценки. Всичко това е част от индивидуализирания и неповторим детски свят, който изисква двойно уважение – защото е детски и защото е изконно личен. Иначе казано, интернатът или която и да е възпитателна институция не може и не бива да унищожава личния свят на детето, а внимателно да помага той да се развива и обогатява.

Системата на интернатното възпитание е изградена върху следните *педагогически принципи*:

- единство от възпитание и самовъзпитание;
- законност и уважение на правата на детето;
- самоуправление и активно участие в преобразуване на живота на общността, на колектива (Lewowicki);
- равноправие и публичност;
- развитие на субектността на детето (самокритичност и критичност, инициативност и самостоятелност, отговорност и взаимопомощ);
- природосъобразност и здравословен живот.

От *факторите за социализация* на детето в интерната в системата на Януш Корчак се открояват:

1. Обществено мнение. Неговото въздействие активно се използва за изграждане на социалнопсихологическия климат в детската общност, за коригиране на негативни и стимулиране на позитивни детски постъпки.

2. Игра. Тя е областта, в която възрастните позволяват на детето да развива своята инициатива, да бяга от скуката и самотата, да усвоява роли и ролево поведение и да изгражда само свой социален статус.

3. Труд. Децата поддържат хигиената в дома, издават вестничета и списания, бършат прах, раздават бельо, чистят тоалетните, зимата почистват снега на двора.

4. Връстниците и децата от интерната. В детската среда детето се закалява срещу моралната зараза, научава се да отстоява правата си, играе и споделя, търпи огорчения и радости, мечтае и тъгува, играе и се труди.

5. Възрастните. Равни по права с децата, те чрез своя опит, знания, авторитет, добрина и разбиране учат и възпитават подрастващите, подпомагат организирането на труда и ежедневието, грижат се за здравето и изхранването.

Сред *методите на социално възпитание* на особена почит са примерът, беседа, поощрението, общественото мнение, споделянето от детето на тайни с възпитателя, разбирането и прошката, договарянето, четенето на художествена литература, контрол (надзор), мъмренето, присъдата (от детския съд), изгонване от дома.

Роля на възпитателя. От него се очаква да бъде чувствителен и разбиращ към детската дружба, към борещите се противоположности у изграждащата се личност и да улови момента, в който тя желае или има нужда да ѝ се помогне. И тук отново диалектика: хуманното възпитание изисква тази помощ да бъде дадена с удоволствие, защото, давайки, възпитателят не просто осмисля труда си, но и получава помощ от децата, получава онази добрина, която го запазва личностно и професионално да не се развали покрай тях.

Другото направление на социалното възпитание, което зад интернатното възпитание се открива при Корчак, е *гражданското възпитание*. Той мисли детето като равноправен на възрастните човек. Изгражда детското общество като трудещо се общество, основано на законност и самоуправление. Развива критичното мислене и собствена система от ценности у децата (Родина, съпричастност, отговорност, обич, отговорност и др.). Стимулира децата към активно изграждане на собствения живот (Левин, 1992). Всичко това днес безусловно се вписва в идеите на съвременното гражданско възпитание.

Критика и значение

Корчак не оставя цялостна и теоретично обоснована социалнопедагогическа система⁵⁾, а и не си поставя такава задача, защото той намира, че се възпитава конкретно дете при конкретни условия и няма общи и работещи винаги и навсякъде педагогически решения. Той не дефинира строги разбирания за правата на детето, за детската общност като колектив, за принципите на възпитание в интерната. Но и няма такава задача – пристрастен клиницист, той внимателно наблюдава и записва, обобщава кратко, смело, проникателно и оригинално.

Защо няма пресъздаване на педагогическата практика на Корчак? Защо няма социалнопедагогически институции, повтарящи неговия модел? Един от отговорите – счита се, че педагогиката на Корчак е дотол-

кова специфична и обвързана със създателя си, че е невъзможно пресътворяването ѝ от последователи. В тази насока е твърде интересно колко често той пише, че детето трябва да се разбира, а разбирането винаги носи личностен момент. Колко сложно е тогава един педагог да повтори разбирането на друг! Освен това Януш Корчак не търси всеобщи истини, които, облечени в теоретични конструкции, могат да бъдат пресъздавани. Той самият винаги е мислил, че няма наготово дадено книжно знание, че чуждите мнения и опит се претворяват в собствено знание с труда на собствената мисъл, със силата на личния опит, с богатството (и горчилката) на личните преживявания.

Творчеството на Корчак допринася за изграждане на съвременно разбиране за детството и неговата нравствена стойност (Атанасов, 1993: 201), за намиране на чувствителни и щадящи начини за възпитание, стимулиращи саморазвитието и самоизграждането на детето. Изгражда модел на социална педагогика, центрирана около достойнството и правата на детето, около възпитателната роля на детската общност и самоорганизация. Достига до ред работещи технологични решения за интернатно социално възпитание.

Вместо социалнопедагогическо послание

Корчаковото светоусещание, социална и педагогическа мъдрост категорично са отразени в неговото прощаване с децата от Дома за сираци в далечната 1919 година:

„Ние нищо не ви даваме.

Ние не ви даваме Бог, тъй като вие сами трябва да го намерите в собствената си душа, трудейки се в самота.

Ние не ви даваме Родина, тъй като вие трябва сами да я намерите с труда на собственото си сърце и мисъл.

Ние не ви даваме любов, тъй като няма любов без прощаване, а прощаването – това е тежък труд, труд, който всеки трябва да положи сам.

Ние ви даваме само едно: тъга по по-добрия живот, който го няма, но който някога ще бъде, по живот на Истината и Справедливостта.

Може би тази тъга ще ви отведе към Бог, Родина и Любов“ (Левин, 1992).

БЕЛЕЖКИ

1. Възгледи за човека: илюстрация са редица наши университетски учебници по история на педагогиката. Едва в последните години в някои от тях се правят опити за осмисляне на наследството на забележителния педагог и хуманист в рамките на общата и социалната педагогика (Атанасов et al., 1993: 197–201; Стоянов et al., 1994: 366–369; Бишков, Г., Ванева В., Иванова Т., 2012).

2. Всъщност, както с убеденост отбелязва Александър Левин, който от 1937 до 1939 г. работи като възпитател при Януш Корчак и от опит познава неговата система, големият педагог реално изгражда проникновена и уникална историософска концепция, в центъра на която е детето. Животът на детето в цялостната му пълнота за него има самостоятелна и уникална ценност (Левин, 1992: 8; 10). Той е такъв не релативно, само за детето, а за възрастните и за обществото, защото е връзката с естествената чистота и откритост на човека към хората и промяната, с надеждите за бъдещето, с търсенето на смисъла на живота. Същевременно детето е цяла неразгадана вселена, която поставя на изпитание възрастните, защото изисква разбиране.
3. Марта Чеселска отбелязва, че правото на смърт в гетото по време на фашистката окупация означава право на достойна смърт (Чесельская, 1992: 89), възможна само при по човешки изживян живот.
4. Уважението към труда и разбирането на необходимостта да се работи са съществени компоненти във възпитателната програма, възприета от Корчак (Tadeusz Lewowicki).
5. Вера Бойчева, Александър Левин говорят за педагогическа система на Корчак.

ЛИТЕРАТУРА

- Атанасов, Ж. (1993). Педагогически идеи на Януш Корчак (1878–1942). *История на педагогиката и българското образование*. Велико Търново, с. 197–201.
- Бижков, Г. (1994). *Реформаторска педагогика*. София.
- Бижков, Г., Ванева, В., Иванова, Т. (2012). *Исторически корени на социалната педагогика*. Русе.
- Бойчева, В. (1990). Януш Корчак – лекарят, педагогът, писателят, отдал живота си на децата. *Корчак, Я. Избрани педагогически произведения*. С., V–XXVI.
- Дюи, Дж. (1908). *Школа и общество*. Москва.
- Корчак, Я. (1990). *Избрани педагогически произведения*. София.
- Левин, Ал. (1979). О педагогическом наследии Януша Корчака. *Избранные педагогические произведения*. Пер. с пол. К. Э. Сенкевич. М: Педагогика, 1979, с. XX–XXI.
- Левин, Ал. (1992). Януш Корчак – мыслитель и педагог. *Памяти Корчака*. Москва., с.7–17.
- Монтесори, М. (1910). *Дом на детето*. Враца.
- Стоянов, Г., Филипова Н., Сачкова Е., Терзийска М. (1994). *История на педагогиката и българското образование*. Бл.
- Чесельская, М. (1992). О неизвестных текстах Корчака, созданных в гетте. *Памяти Корчака*. Москва, с.85-91.

Lewowicki, T. Janusz Korczak (1878–1942). *Prospects: the quarterly review of comparative education*. Vol. XXIV, no. 1/2, 1994, p. 37–48.
http://www.ibe.unesco.org/fileadmin/user_upload/archive/publications/ThinkersPdf/korczake.PDF

MODELS OF SOCIAL EDUCATION OF JANUSZ KORCZAK'S WORK

Abstract. In the article pedagogical views of the great educator, physician and writer Janusz Korczak are viewed through the prism of some of the thematic fields of social pedagogy. The task is to outline the characteristics of his deeply humane and original model of social education and is productive stimulus for the development of social education and its theoretical understanding.

Ass. Prof. Trayan Popkochev
✉ South-West University „Neofit Rilski“
66, Ivan Mihailov Str.
2700 Blagoevgrad, Bulgaria
Phone: + 359 73 88 15 62
E-mail: vr_edu@swu.bg; popkochev@gmail.com